

שאלות ותשובות

השואלים והמשיבים

עשרות רבות של שאלות בענייני לשון מגיעות מדי יום ביומו אל האקדמיה ללשון העברית – בעיקר בדואר האלקטרוני.

מי השואלים? פונים אלינו מכל שכבות הציבור: לשכות השרים וחברי הכנסת, פקידי ממשלה ונציגי המשטרה וצה"ל, מערכת המשפט והמוסדות להשכלה גבוהה, חברות ומפעלים, עורכים ומתרגמים, מורים ותלמידים, הורים וילדים ועוד ועוד.

על מה שואלים? על מינוח עברי, על הגייה, על כתיב ופיסוק ועל תעתיק, על פירושי מילים, על מקורם של ביטויים וניבים ועוד. לעתים באות בקשות לעזרה בניסוח של מכתב, של ברכה, של הזמנה לאירוע, ולהבדיל של כיתוב על מצבה. ויש המבקשים הכרעה בהתערבות על שאלת לשון או חוות דעת בסכסוך משפטי על משמעות של מילה או על ניסוח.

מי משיב? המזכירות המדעית מופקדת על מתן התשובות. יש ששאלת הפונה מצריכה מחקר זוטא; עיון בספרי יעץ ובספרות המחקר והתייעצות עם מומחים – מחברי האקדמיה ומעובדיה.

מה משיבים? כאשר השאלה היא על התקן בעברית ("נכון או לא נכון") התשובה ניתנת על סמך החלטות האקדמיה. אם אין החלטה של האקדמיה בעניין, התשובה היא בגדר עצה בלבד על סמך המקורות, מסורת הלשון והספרות העוסקת בעניין הנדון. מקצת השאלות מועברות לוועדת הדקדוק של האקדמיה. בשאלות בענייני מינוח המזכירות המדעית נעזרת במאגר המונחים הממוחשב. שאלות על מונחים שלא נקבעה להם חלופה עברית הן מקור חשוב לעבודת ועדות המינוח המקצועיות ולעבודת הוועדה למילים בשימוש כללי.

מסוק, מטוס, נשיא המדינה והאקדמיה

פניית נשיא המדינה, יצחק בן-צבי לנשיא האקדמיה

תשובת המזכיר המדעי של האקדמיה, מאיר מדן,
מיום כ' בתמוז תשכ"ב

יג' תמוז תשכ"ב; 15 ביולי 1962

לכבוד

פרופסור נ. ה. טורסיני,

נשיא האקדמיה ללשון העברית,

ירושלים

פרופסור טורסיני היקר,

לפני כשנה וחצי עוררתי שתי שאלות:

האחת: המונח "ספרדי", "ספרדי" וכו', והשני בענין
"הליקופטר".

[--]

לפי דעתי, צריכה היתה האקדמיה להודיע לוועדת
השמות של הממשלה ולבקש לנהוג לפי החלטותיהם
בכל פרסומי הממשלה.

כן אני מקוה לקבל תשובה בדבר הצעתי בענין השם
העברי להליקופטר - "מסק" או "מסוק".

בברכה

יצחק בן צבי

כבוד הנשיא הנעלה,

ההצעה לקבוע "מסק" או "מסוק" במקום

"הליקופטר" נדונה ונדחתה לפני שנים בוועדת

מונחים מטעם חיל האוויר, והסיבה העיקרית הייתה,

שהפועל "נסק" משמש בלשון התעופה, במובן to

climb, שעניינו התרוממות באוויר בשעת הטיסה

עצמה, ואינו חל על המראה, היינו ההתרוממות מעל

הקרקע כהתרוממותו של הליקופטר. הכל מודים,

שרצויה מלה עברית, והעניין עוד יובא לדיון נוסף.

אברהם עקביה, מחבר המילון למונחי צבא (1951), פנה בבקשה לברר מי חידש את המילים **מסוק** ו**מטוס**. הנה מה שעלה מבירורנו:

המילה **מסוק**, החלופה העברית להליקופטר, מופיעה בחוברת מונחים צבאיים כבר בשנת 1957. בדף המצורף לחוברת נאמר שהיא משקפת את המינוח הצבאי של שלהי שנת 1956. המילה מופיעה בכרך המילואים של מילון אבן־שושן מסוף שנת 1957. מי הוא אביה־מולידה של המילה? קשה לדעת. בידינו מכתב מ־1962 ששלח נשיא המדינה דאז יצחק בן־צבי אל נשיא האקדמיה, ובו הוא שואל לגורל הצעתו **מסק** או **מסוק** חלף ה**ליקופטר**. אפשר אפוא שבן־צבי הוא מחדשה של המילה מסוק והוא שהציעה לצה"ל.

איתמר בן אב"י חידש את המילה **אווירון**. לימים הציע תמורתה ח"נ ביאליק את המילה **מטוס**. כך אנו קוראים בלשונו א (תרפ"ח-תרפ"ט), עמ' 79: "ח. נ. ביאליק מציע להשתמש בפעל טוס ביחס לאוירון, שאינו מעופף אלא טס, ומהפעל הזה ליצר את המלים הנוגעות לאוירון: במקום לעוף – לטוס; תעופה – טיס; מעופף – טיס; אוירון – מטוס; שפעת אוירוניים – טיסת (ע"מ גמלת, חמרת)".

אף שה**מטוס** נקלט בלשונו בהצלחה, עדיין משמש לצדו **אווירון** – בעיקר בלשון הילדים – אולי בזכות שיר הילדים הנודע של חנגא סמילר "רד אלינו, אווירון".

”כחוט השני”

ובהמשך: ”בימים האלה נמצאו ביומנה של אוטיליה רשומי מאורעות לעיתים רחוקות יותר, אך כנגד זה שכיחים הפתגמים והמאמרים, המוסבים על החיים והנלמדים מן החיים. אולם, כיוון שרובם אינו נראה כפרי עיונה היא, קרוב לודאי, שנמסרה לידה איזו חוברת, ומתוכה העתיקה לעצמה כל הטוב בעיניה. כמה רמזים משלה, שיש בהם משום שייכות עמוקה יותר אליה, ניכרים יהיו יפה על-פי חוט השני [במקור: *an dem roten Faden*]” (שם, עמ' 101).

הביטוי **חוט אדום** בהוראתו המושאלת הגיע מן הגרמנית אל הרוסית, וייתכן שהעברית נטלה אותו מן הרוסית. על כל פנים הביטוי לא נותר בתרגומו המילולי 'חוט אדום' אלא התהדר בצירוף המקראי **חוט השני**. שימוש ראשון בביטוי **כחוט השני** בהוראה הנ"ל במאגר המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון בא בדברי הקדמה מאת המו"ל (כנראה י"ח רבניצקי) לקובץ המאמרים של אחד העם "על פרשת דרכים" (1895): "בכל הספר יעבר **כחוט השני** רעיון עיקרי אחד, שהוא היסוד לשיטה חיובית שלמה ומסודרת".

נשאלנו כיצד התגלגל הצירוף המקראי **חוט השני** (יהושע ב, יח), שהוראתו כפשוטה 'חוט אדום', אל הביטוי **כחוט השני** בהוראת 'קו יסודי, רעיון מנחה'. נראה שהסופר הגרמני הנודע גתה הוא שהעניק לצירוף **חוט אדום** את הוראתו המושאלת. בספר *Die Wahlverwandtschaften* (1809) המשיל גתה את החוט האדום שנשזר בחבלי אניות הצי האנגלי כדי לסמנן כרכוש הצי אל יומנה של אוטיליה:

כל עבותות הצי המלכותי, מן החזקים ועד הדקים ביותר, שזור בהם מקצה אל קצה חוט השני [במקור: *ein roter Faden* = חוט אדום], אשר אין לשלוף אותו בלי להתיר את העבות כולו; וגם הקטע הזעיר ביותר נושא את סימן שייכותו לכתר. כן נמשך חוט החיבה והדבקות דרך יומנה של אוטיליה, והוא המחבר את כולו, והוא המטביע את חותמו על כולו" (דְּבָקוּת, תרגם מגרמנית מרדכי אבי־שאל, תשמ"ז, עמ' 91).

יושב הראש או היושב ראש?

ראש' היא חומרה יתרה, שהרי מגוון יחסי המשמעות בין הנסמך לסומך רחב מאוד".
בסופו של הדיון הותרו שתי דרכי היידוע: 'היושב ראש' וגם 'יושב הראש'.

שאלה שמתלבטים בה רבים היא מה דרך היידוע של הצירוף **יושב ראש**. בעבר נהגו ללמד כי אין לראות בו צירוף סמיכות, שכן המילה 'ראש' היא תיאור הפועל: 'יושב ראש' הוא 'היושב בראש' או 'היושב ראשונה', ולכן 'היושב ראש' וגם 'יושבים ראש' וכדומה. ואולם ברבות השנים נתפס צירוף זה כצירוף סמיכות: 'יושב הראש', 'יושבי ראש'.

בדיון שהיה באקדמיה בשנת תשנ"ד (2004) בסוגיית היידוע של הצירוף התבטא אחד הדוברים כך: "התנגדות לביטוי כמו 'יושב הראש' (במקום 'היושב ראש'), 'יושבי ראש' (במקום 'יושבים

5. יושב־הראש.

ברבות בימינו היושבים ראש באסיפות ובחברות. רב גם השמוש בשם "יושב־ראש" בספרותנו הנוכחית ובדבורנו. ופעמים רבות הוא צריך לבוא בה"א הידיעה.

איפה לשים ה"א זו?

כנראה. דנו רבים גזרה שוה מן השמות (הכלליים או הפרטיים) המרכבים הרכבת־סמיכות, כגון: בית־ספר, ספר־תורה, בית־להם, אבי־עזר, ושמו גם פה את ה"א הידיעה לפני השם השני, ואמרו "יושב־הראש", "יושבי־הראש". כאמרנו: בית־הספר, אבי־העזרי. זה נראה כעברית מצמצחה יותר, אך שכחו. כי פה אין לפנינו הרכבת־סמיכות (יושב של ראש), כי אם בינוני ואחריו שם שני הבא במקום תואר הפועל לאופן או למקום הישיבה, כי "יושב־ראש" הוראתו: איש היושב בראש הקרואים או החברים³, אחרי כי שמוש זה מוצאו בכלל מהפסוק: "אחרי דרכם וְאֵשֶׁב רֵאשׁוֹ" (איוב, כ"ט, כ"ה), ששם בודאי זוהי הוראתו. ובכן, בבוא שם זה בה"א הידיעה, עלינו לשימה לפני הבינוני ולאמר: הַיּוֹשֵׁב־רֵאשׁוֹ, לֹא מֵרֵ: הַיּוֹשֵׁב־בְּרֵאשׁוֹ⁴.

³ עיין: ש"א, ט', כ"ב: מקום כראש הקרואים.

⁴ עיין: דברי הימים א', ט"ז, ו': "נתן דוד בְּרֵאשׁוֹ".

זְבַד הַבֵּת

הולדת בן במשפחה נחוג בטקס ברית מילה, ואם נולדת בת אין עושים לה כל שמחה טקסית; נמצאת הבת מקופחת לעומת הבן. היה מי שהציע לעשות גם לכבודה מסיבה ולכנותה **מסיבת** ויש שביקשו להתעלם מן **המילה** שבצירוף 'ברית מילה' ולכנות את החגיגה בשם **בריתה** – כנגד **ברית** לזכר, **בריתה** לנקבה. אין צריך לומר שחידוש זה חסר טעם הוא. הוסכם אפוא פה אחד להחיות את הצירוף **זבד הבת** שכבר הוא בשימוש זה מאות שנים בקרב יהודי המזרח, להודיעך שגם הבת היא זבד טוב, על פי הפסוק: **"וַתֹּאמֶר לְאֵהָ זָבְדִּי אֱלֹהִים אֲתִי זָבְדֵךְ טוֹב"** (בראשית ל, כ).

ענייני זכר ונקבה

ענייני הזכר והנקבה מטרידים רבים מן השואלים והשואלות הפונים אל האקדמיה. אחת השאלות הנפוצות היא מה דינו של תואר תפקיד כאשר אישה היא שממלאת את התפקיד. דרכה של העברית להטות את התואר למין נקבה כאשר הוא מיוחס לאישה. לפי זה כאשר אישה מתמנית לתפקיד היא מביאה עמה שינוי גם בתואר התפקיד, וכפי שיש **שרה, מנהלת, שגרירה, פרקליטה, דוברת, מדענית ראשית, יועצת משפטית, מהנדסת עיר** – כך יש **קונסולית ורקטורית** (או **רקטורה**). הוא הדין לתוארי תפקיד העשויים ראשי תיבות: **מנכ"לית** ו**סמנכ"לית** ובעתיד אולי גם **רמטכ"לית**. ראשי התיבות אינם פוטרים אותנו מהטיית המילה הנוצרת מהם לצורת נקבה. ומה דינן של דרגות, אקדמיות וצבאיות, כשהן מיוחסות לנשים? אמנם נוהגים לומר 'סמל רות לוי' או 'דוקטור יעל כהן', אבל נתקשה לומר 'הסמל הורתה' או 'הדוקטור אמרה', ונעדיף 'הסמלת הורתה', 'הדוקטורית [או הדוקטורה] אמרה'. ומה דין הצירוף 'אב בית דין' כאשר אישה ממלאת את התפקיד? הצעתנו: **ראש בין דין**. למילה 'ראש' אין 'מין ביולוגי' ולכן אין היא נוטה לנקבה, אבל ייתכן שבעתיד יקרה לה מה שקרה למילה "כוכב" כאשר יוחסה לבני אדם: הוא **כוכב** (קולנוע) והיא **כוכבת**. על פי התקדים הזה אין מניעה שתיווצר הצורה **ראשה** (מילה הקיימת בצירוף 'אבן הראשה' בבנייה של קשת), ונוכל להבחין בין **ראש עיר** גבר ובין **ראשת עיר** אישה.

זְבַד הַבֵּת

לְיִזְכֹּר אֶת הַתִּינוּקָת בֵּיתוֹ וְיֵאמַר

**יוֹנָתָן בְּחַטֵּי הַסַּלֵּעַ בְּסֵתֶר הַמִּדְרֵגָה הִרְאִינִי אֶת מַרְאֵךְ
הַשְּׂמִיעִינִי אֶת קוֹלְךָ כִּי קוֹלְךָ עֵרֵב וּמַרְאֵךְ נֹאחֵה:**

**מִי שֶׁבָרַךְ אֶמְצִינֵנוּ שְׂרָה רַבֵּקָה רַחֵל וְלֵאָה זָכְרִים תִּנְבִּיאָה וְאֲבִינֵנוּ
וְאֶסְתֵּר הַמַּלְכָּה בַת אֲבוּתָיו. הוּא יִבְרַךְ אֶת הַיְלָדָה הַנְּסִיפָה הַזֹּאת
וְיִקְרָא שְׂמָהּ (מַלְוִיָּה) בְּטוֹל טוֹב וּבִשְׁעַת בְּרִכָּה וְיִגְדֵלָהּ בְּבְרִיאוֹת שְׁלוֹם
מְנוּחָה. וְיִזְכֹּר לְאֵבִיחָה וְלֵאָה לְרֵאוֹת כְּשִׂמְחָתָהּ וּכְחַפְזָתָהּ בְּבָנִים זָכְרִים
עוֹשֵׂר וְכַבֹּד רַשְׁמִים וְרַעְנָנִים יִנְחֹבֵן בְּשִׁיבָה וְכֵן יִהְיֶה רַצוֹן וְנֹאמַר אֲמֵן:**

סידור תפילת ישרים לפי מנהגי הספרדים, ירושלים תש"ו